

Üdvözülés előtt

Minden utazás izgalom, de ez semmi máshoz nem volt hasonlítható. Tizenöt évesen és az Úr 1966. évében, Magyarországon, először „külföldre”! Bár megfogalmazni nem tudtam, azért éreztem, hogy ezzel a külfölddel valami nincs egészen rendben – határozottan zavaros volt a dolog –, de az előkészületek, a várható, elképzelhetetlen élmények vadul izgató egzotikuma mindent feledtetett. Vonattal, határon át, egészen Magyarokányig! (22 km) Az útlevélnek egy piszkosszürke, kicsit az ellenőrzőnkre emlékeztető füzetféle felelt meg, „a kishatár”, ahogyan anyámék nevezték. Utaztunk vagy másfél óra hosszat, ebből legalább negyvenöt perc a határon telt el: bámulva néztem a remegő izgalommal várt, közönyös-morc, ismeretlen nyelven – törve azért kicsit magyarul is – beszélő fekete legényeket, akik a „Horgos” nevet pecsételték be a füzetkénkbe, az „s” betűn fura kis pöcckel. Azután a város, ahol a hibás szemű Bicskeiékénél, a Pétőfi Sándorról elnevezett utcában lakván, mindenütt mindenki magyarul beszélt – hogyan is van akkor ez a külföld? –, de az ilyesmiket inkább hagyjuk, hiszen már a második-harmadik napon fölfedeztem a főtéren grasszáló lányok között azt az érdekesen szép arcú, fekete, rövidhajú teremtetést, aki ugyanúgy az akkorra már teljesen megszokott bácskai zárt é-ző nyelvjárást beszélte, mint mindenki, ugyanúgy suk-sükölt, és nem érthető szavakat – maica, hulahopp, sztrip és hasonlók – használt, de mivel ezeket Bicskeiékénél éppúgy hallottam, mint a népes apai rokonság más rezidenciáin, hát nem törődtem velük különösebben. A neve fura volt kicsit: Mira. Terzin Mira, így mutatkozott be, magyaros szórenddel, holott tudtam már, hogy más nyelvekben a keresztnév áll elől, pont fordítva, mint nálunk.

Mira rövidesen végtelen Tisza-parti és külvárosi séták hősnője lett, bár kezdetben többször erélyesen leparancsolta a kezemet a válláról („no, védj csak lé a kezedet”, mondta határozottan). Később vaskos, Fülíg Jimmyt idéző helyesírással írott leveleiben hosszú éveken át hűségesen küldözgette a Magyarországon elérhetetlen *Dzuboks* magazinból kivágott angol nyelvű dalszövegeket,

DOMONKOS LÁSZLÓ (1951) író, közíró, esszéista. Utóbbi kötete: *A visszalövés módszertanához* (2018).

ilyeténképpen nem akármekkora tekintélyt biztosítván a hatvanas évek második felében a különféle vidéki beat-együttesekben tömegével gitározó-énekelő ifjútitanok közé büszkén tartozó egykori lovagjának.

Mivel Mira volt a legelső szerb ember, akit megismertem: vélhetnénk, ez a meghatározó élmény alapjaiban rögzítette bennem a persze hogy messzemenően érzelmi természetű vonzalmak ítéletalkotásait. Ám mint minden ebben a keserves Kárpát-medencei univerzumban, ez az evidencia is sokkal bonyolultabb, összetettebb, ellentmondások özönével terhes, régmúlt és közelmúlt, kollektív és egyéni tapasztalat megannyi ivadékaival viselő.

A szomszéd népek megítélésében a történelem, a politikum, a (viszonylag) közeli múlt oly mértékig befolyásoló – olykor meghatározó – erővel bír, hogy akár a viszonylagosan objektívebb ítélkezés – sőt: akár csak a konstatálás! – lehetőségét szinte reménytelenné teszi. Hiszen mit kezdjünk, mondjuk, az olyan – egyébként kiváló – személyiség dokumentált vélekedésével, mint Kádár Gyuláé? Az egykori Vkf-2 osztály, vagyis a katonai kémelhárítás főnöke egyebek között a következőket írja 1978-ban napvilágot látott – akkoriban nem is akármekkora szenzációnak, sőt szinte revelációnak számító – memoárkötetében, *A Ludovikától Sopronkőhidáig* című munkában: „A három kisantantbeli állam közül Jugoszlávia volt az, amelyikkel a magyarság leginkább rokonszenvezett. Részben azért, mert a délvidéki szerbek valamikor a többi nemzetiséghez viszonyítva legjobban megfértek a magyarokkal – sok közös vonás is volt bennük. A világháború alatt a szerbek kemény magatartása tiszteletet ébresztett, hazaszeretetük imponált.” A vonatkozó román vagy cseh teljesítményekkel és tényekkel összevetve a megállapítás első fele akár még igaz is lehet(ne), ám ami a „megférést” illeti, akár a többi nemzetiséghez – például a szlovákokhoz! – viszonyítva (hogy a ruszinokat vagy akár a svábokat ne is emlegessük), hát mint ha kissé más milyet mutatna a menyasszony külleme... Kádár Gyula álláspontjának erősen vitatható voltát persze némiképp magyarázza egy hivatásos katona történelmi indíttatású nemzetkaraktrológiai ügyekben nem éppen kiemelkedőnek nevezhető jártassága és illetékessége éppúgy, mint az a jellegzetes értelmi-ségi öncsalás, amire a hajlandóság hivatástól függetlenül éppúgy – pontosan olyan mértékben – megvan bennünk, mint a naiv idealizmus megannyi alakváltozata... A szerbek és a magyarok közötti közös vonásokat egyelőre tegyük félre, de ami az idézet utolsó mondatát illeti: noha a kép itt is jóval árnyaltabb a Kádár Gyula által felvázoltnál, nagyjában-egészében még el is fogadható. Az első világháború magyar nyitányaként berobbanó „megállj, megállj, kutya Szerbia, nem lesz a tiéd soha Bosznia” gyermetegségét a már augusztusban tomboló déli front irtózata váltotta föl, élén azzal a – magyar hadviselés számára ez idő tájt már meglehetősen szokatlan (hiszen nem általunk, hanem ellenünk gyakorolt) – nagyarányú partizán-tevékenységgel, ami nagymértékben jellemezte az 1914 második felére kialakult helyzetet. A szintűgy jócskán infantilis „komitácsi-csúnya bácsi” színvonalú rímpárokból építkező, szerb vonatkozású háborús népi mitológia már alighanem abból a valódi „kemény magatartás” kiváltotta

respektusból (is) fakadt, amit részben a szerb reguláris csapatok, részben a komitácsik (ún. „népfelkelőkből” álló gerillaalakulatok) teljesítménye mutatott meg a szembenálló osztrák–magyar erőknek... Az 1914. szeptember 23-ai Höfer-jelentés már úgy fogalmaz: „a szerb hadsereg hősiesen küzdött”, a hadszínterek eseményeit ismertető korabeli világháború-történet szerint pedig „a szerb katonáknak a háború elején kemény ellenfélnek bizonyult. A balkáni háborúkban megedzett, tapasztalt szerb katonaságot igazságtalanság volna lekicsinyelni, mint ahogyan könnyelműség volt a háború folyamán az erősen felkészült szerb hadsereggel szemben könnyű és olcsó diadalra számítani. A szerb hadsereg mind emberanyag, mind kiképzés, mind felszerelés szempontjából egyenesen elsőrendű volt, és – ami természetes – kiváló hadierőit a világháborúban fokozta az a gondolat, hogy élet-halál harcot kell vívnia, amelyben vagy győz, vagy elpusztul. [...] A szerb tisztek és katonák izzó hazafisággal, büszke halálmegvetéssel rohantak a tűzbe Dusán cár nagyszerű birodalmának lelkesítő ábrándképeért. Ez az általános nagy lelkesedés magyarázza meg a szerb hadsereg elszánt makacsságát, amellyel szembenézett a hatalmas monarchia hadaival, s amellyel jó darabig meg tudta állani helyét az elkeseredett, véres harcokban.” Báró Giesl Vladimir osztrák tábornok, a monarchia volt belgrádi követe, akinek nyilvánvalóan jócskán volt alkalmá közvetlen közelről jól megfigyelni-tanulmányozni a szerb ármádiát, így jellemezte a szerb hadsereget: „Az orosz, a francia, az angol, a belga és a szerb között föltétlenül az utóbbit tartom a legfélelmetesebb ellenségnek. Tisztjei, legénysége, tüzérsége és francia muníciója elsőrendűek... Elszánt, halálmegvető, kitűnően vezetett és tökéletesen ellátott hadsereg ez...”

Persze, amit a korabeli szakférfiak nem említenek (merthogy nagyon is jól tudták, sőt magától értetődőnek tekintették): ennek a jól felszerelt, kiváló szellemű, harcedzett és bátor haderőnek erkölcsi bátorságát és eszmei tüzeit óriási mértékben növelte a bizonyosság, hogy ki-kik állnak mögötte. Az antant, hogyan – de mindenképp és legelső sorban a Szerbiának mindig létfontosságú mindenkor Nagy Testvér: Oroszország. Amelyet olykor, nagynéha éppen felválthatott ideig-óráig más – Franciaország, egy kicsit az USA –, de mégis majd leginkább (ameddig lehetett) a Szovjetunió, majd újra Oroszország. A szláv testvériség, a pánszlávizmus jótékonyan rájuk boruló kotlóstyúk-eszménye derekasan egyesítette a cirill betűs írás, az ortodoxia és a jól ki- és bekalkulálható haszonlesés szépen rokonítható nem egy és nem két együttthatóját: a közös érdekek szerint sorakozó balkáni élelmességnek a szerb mentalitásban különösen jól nyomon követhető megannyi fázisát. A mélyen érzelmi alapú oroszbarátság szentimentális szláv testvériségvonzalmai nagyszerűen megfértek a franciáktól importált nagy kaliberű ágyúk megnyugtató valóságával – és ami az igazi lényeg: kitűnő hivatkozási alapot teremtett mindez (a politika történéseit közvetlenül felhasználva) a legönzőbb, nemsokára kifejtendő, jól körvonalazható nemzeti célok megvalósítására. Ott volt például – minimum 1914. június 28-a, ama emlékezetes vidovdan (Szent Vid napja, az egyik legnagyobb szerb vallási-or-

toadox ünnep, egyben az 1389-es rigómezei ütközet emléknapja) óta – az a mártírkultusz, amellyel a szerb közvélekedés közönséges terrorcselekmények elkövetőit hősként dicsőítette. Princip, Csubrilovics és a többiek Fekete Keze sokkal messzebbre ért, mint gondolnánk. (Minimum a 2003. év márciusának 12. napjáig, midőn Zoran Djindjics 51 éves filozófust, aki szerencsétlenségére egyszerre próbál szerb miniszterelnök és igazi európeér lenni, a belgrádi kormány székházának parkolójával szemközti lakóépület egyik emeleti ablakából rutinosan agyonlövök.)

Mindehhez persze nem akármekkora kollektív önbizalom, öntudatos-buzgó magabiztosság szükségeltetik. Az ember hajlamos lenne rá, amint végigpillant a vonzóan izgalmas szerb gasztronómiai gyönyörűségeken – a kajmaktól és az ajvártól (megaludt-érlelt sós tejszín, illetve paprikából, padlizsánból és fokhagymából készített mártás) a razsnjicán és a pljeskavicán át az egyre közismertebb burekig és persze a csevapcsicsáig –, hogy máris kijelentse: ez a húsos-hagymás nagyszerb öntudat a nemzeti öncélokba, a nemzeti erőbe és tudatba investált (vak)hit szerint él és hat, és úgy működik, ahogyan ideális esetben működnie kell. Vagyis sikeresen, gyümölcsözőn a közösség üdvére és hasznára. Hogy lássuk: mindez mennyire nincs így – alá kell szállnunk a balkáni mámorok és lelki bonyodalmak kuszán szövevényes világába – oda, ahol Faludy Györggyel szólva, „a Semmi vize zubog a híd alatt, melynek nincs korlátja”.

A XIX. század végén, midőn *Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képben* című monumentális munka napvilágot látott, a II. kötetben Hadzsics Antal ezt írja a délmagyarországi szerbekről: „A szerb bátor, harcias, nemzetiségéért élő-haló, szabadságszerető, a patriarchális intézményeket tiszteletben tartó, [...] jellemzi e közmondása: „bolje u grob nego rob” (Jobb a sírban, mint rabságban – inkább a sír, mint a rabság). Kiválóbb vonásai között megemlíttetik még a nyíltszívűség, a természetesség, a becsületérzés, a nagylelkűség és az „igaz” vendégszeretet. Igaz, Hadzsics „a szerb jellemek kiválóbb vonásai” között szót ejt „a gyorsan fellobbanó heves indulatról” is. Később kifejti: „szeretetlenben és gyűlöletben, barátságban és bosszúban egyaránt szenvedélyes”. És ha már a temperamentumnál tartunk: ő is idézi a több mint jelképes és igen mély értelmű szerb közmondást: „osvetitu se, ma se ne posvetio” – megbosszulom (magam), bosszút állok magamért, még ha nem üdvözülök is.

Még ha nem üdvözülök is.

A görögkeleti (ortodox) vallásról sok egyéb mellett például elmondandó, hogy tanítása szerint Isten az embert megigazulttá nyilvánítja – hogy az ily módon az üdvösség részese lehessen. Az üdvözülés tehát *ab ovo* nemcsak igen fontos, de kulcskategória is. S ha ehhez vesszük, hogy az ortodox liturgia számunkra elképesztő hossza és egész túlburjánzó gazdagsága egyféle, érthetetlenül aprólékos formalizmust mutat, el kell fogadjuk a vallástörténész – meglehetősen elgondolkodtató – következtetését: az ortodoxia különös örömet talál

abban, hogy hosszan elnyújtott szent cselekményeket szemléljen, sorozatosan ismétlődő mécses- és gyertyagyújtásokkal, sok keresztvetéssel, letérdeléssel és meghajlással – a kollektív rituálék egész, szinte szédítő sorozatával. Melyek egészen mások, mint a katolikus vagy pláne a református liturgia vallásos közösségi cselekvései. Ugyanakkor a prédikációkra mintha jóval kevesebb hangsúly esne. Vele szemben a forma rendkívüli nagyrabecsültése, már-már kultusza azt mutatja, mintha mindez elsősorban nem is a hívek lelki-erkölcsi épülését, de még csak nem is a pap mint közvetítő által végrehajtott szakrális tiszteletadást szolgálná – sokkal inkább az isteninek mint olyannak minél érzékelhetőbb misztikus megjelenítését, egyféle szent dráma előadását, amelyben a nézők aktív részvételének óriási szerep jut. Az újvidéki szerb templomban, ahol valamikor 88–89 táján először álltam végig – ülni nem lehet, nincs is hová – a jó kétórás szertartást: határozottan a monstre szuperprodukciók gigászi tekintélyóriása kísértett a baljós fenséggel lobogó gyertyafényes félhomály derengésében.

Az ortodoxia, mondják, jelenthet magyarázatot az ún. balkáni (elsősorban szerb és román) néplélekkel összefüggésbe hozható tömeges bűnelkövetésre is. A különböző kollektívan végrehajtott tömeggyilkosságoknál gyakran tapasztalható különleges kegyetlenséget – kifinomult szadizmust – (1784 Erdély, 1848–49 Erdély és Délvidék, 1944 Délvidék, 1944–45 Horvátország, 1991–1995 Bosznia, Szlavónia) itt éppúgy említhetjük, mint az ortodoxia bűvöletében élők Dosztojevszkij óta jól ismert, enyhén szólva sajátos, „különbejáratú” erkölcsstanát. (Tudjuk, Raszkolnyikov szerint az emberölés végső soron hatalomgyakorlási jog: az erősebbnek, egyben a különbnek természetes eljárása az alacsonyabbrendűekkel szemben, hogy éppen így bizonyítsa értékesebb voltát, abszolút fensőbbiségét. Ehhez a számtalan kultúr- és egyéb történeti fejlődési különbség, az ilyen-amolyan fáziskésések által meghatározott kisebbségi komplexus megfelelő táptalajt is biztosított.) Többek által leírt példa a román pópák Erdély-szerte többször meghirdetett „dumnezeul doarne” – az Isten (el)alszik – akciójajelensége: a rendszerint két vagy három napra elalvó Úr semmit sem lát, ezalatt tehát minden szabad és megengedett a szadista tömeggyilkolástól a szintúgy tömeges megerőszakolásokon át a korlátlan szabadrablásig...

Ennyit az üdvözülés vallásfilozófiai alapjairól. Egyelőre. A bosszú meg majd megérkezik.

1849 első napjaiban már nincs magyar kormány Pest-Budán: szilveszter éjszakáján az országgyűlés elmenekül a fővárosból. Január 2-án a haditanács úgy dönt: a hadvezetés az előállt súlyos katonai helyzet következtében kénytelen kivonni a magyar erőket a Délvidékről: Szeged lesz az utolsó védett magyar helység. Az erőket a belső-alföldi részekre koncentrálják, csupán a legszükségesebb védelemre korlátozott, igen kis létszámú és alacsony harcértékű csapattöredékek maradnak Bácskában: a teljes létszám nem éri el a négyezer főt. Egy január 27-ei kimutatás szerint Szabadkán és Szegeden mindössze két honvédszázalaj,

két és fél század huszár és két lovas üteg maradt. Bácska és Bánság északi részében itt-ott maradtak még magyar csapatok, ezek azonban nemzetőrök, tehát nem a honvédség alakulatai. A Délvidék népe kétségbeesik. A mai napig „nagy szaladásnak” nevezik mindazt, ami január végén, február elején bekövetkezett. A szerb haderő három oszlopban indul meg délről észak felé – február másodikán, Gyertyaszentelő Boldogasszony napján érik el a Tisza-parti Zentát. Ami ezután történik, arról a Borovszky Samu által szerkesztett *Magyarország vármegyéi és városai* című sorozat Bács-Bodrog vármegyéjét tartalmazó kötetében Zenta címszó alatt Kalmár Simon többek között a következőket írja: „A városban leírhatatlan öldöklés folyt le. A szerb vezérek 48 órai szabad gyilkolást és rablást engedélyeztek. Eddig tartott a szüzek megbecstelenítése, az öregek kínzása s az általános vérontás. Az elfogottakat fejfel lefelé a templom előtti haranglábra aggatták, s alájuk tüzet gyújtottak. Másokat nyakig földbe ástak, s úgy vágták le a fejüket. A legyilkoltak fejét levagdalták, s az emberfejekből óriási piramist raktak a Szentháromság szobra elé, és magát a szobrot is körülrakták emberfejekkel. (A gyermekfejekből több szemtanú szerint külön gúlákat készitettek – D. L.) Mire a 48 órai szabad öldöklési idő lejárt, nem volt élő magyar Zenta városában. De ekkor már jött a szegedi felmentő sereg, s a szerbek kénytelenek voltak menekülni.”

És még egy tanú, Reiszig Ede (*Bács-Bodrog vármegye története, II. A vármegye története a mohácsi véstől a kiegyezésig, 1526–1867*): „Délelőtt 11 órára a szerbek betörték a városba. [...] Az elrejtőzött védtelen magyar népet előhurcolták rejtkehelyeikről, és a piacra űzték. Ott vagy 400 embert lefejeztek (a zentai magyarirtásban elpusztultak számát 500 és 1000 közé teszik – D. L.), azután a levágott emberfejeket a Szentháromság szobor köré gúlába rakták. A templomot kirabolták, s a templom előtti haranglábra és az ugyanott levő eperfa ágaira az elfogottakat fejfel lefelé felakasztották és nádkévéket gyújtottak alájuk.”

Mira persze minderről mit sem tudhatott (mint ahogy akkoriban, vagyis a hatvanas évek második felében én sem) – mindazonáltal évekig tartó ragaszkodásában így utólag is van valami megindító. Olyasmi, mint a környékünkől később beköltöző szomszéd hosszas és harcias „városrész-drukkersége”, aki lelkesebb-odaadóbb-öntudatosabb rókusi lett nem egy bennszülöttnél – az embernek Maderspach Viktor tiroli hősiessége vagy éppen a magyar utcáknak évtizedek végtelen során át lelkesült nevet adó Damjanich juthat eszébe. Akit mellékesen éppen „a rácok rettegett ostorának” is neveztek, és aki állítólag – a *Vasárnapi Újság* 1898. évi 337. számában megjelent, abszurd históriának sem akármilyen tudósítása szerint – a bácskai táborból eljövot szerb nyelvű próklamációt intéz az ellenséghez a következő szöveggel: „Kutyák! Én elmegyek mint ellenségtek. Ha ti azalatt föl mertek támadni a magyar nemzet ellen, kiirtlak benneteket a föld színéről, s hogy magja se maradjon rácnak: utoljára magamat lövöm föbe, mint a legutolsó rácot.”

Mirát még a kilencvenes évek első felében is kerestem Kanizsán. (Állítólag a hetvenes évek nagy jugoszláviai vendégmunkás-örületében ő is Németország-

ba került.) Bevallom: néha még Gyertyaszentelő Boldogasszony napjának táján is eszembe jut. Fura és szépséges többlet ennyi rémség közt, hogy tizennégy-tizenöt éves fejjel a tájékozatlanság olyan éterien tiszta, érintetlen-romlatlan pályafelületeken érintkezik, hogy úgy lehet, itt és innen lehetne és kellene elkezdeni mindenféle egyéb érintkezést is... Azok a harminc-negyven körüli szláv kollégák viszont, akiknek egyszer Szabadkán, egy jó hangulatú ebédet követő baráti borozás közben, tán kissé meggondolatlanul felvettem, milyen szép és nagy dolog is, hogy a véres gyertyaszentelő, a zentai gyerekfej-piramisok és a többi horror után alig száznegyven évvel így el tudunk lenni egymással – döbrent-felháborodott értetlenséggel fogadták megnyilatkozásomat. Pedig még csak nem is szerbek, de – később, 1991-ben kiderült – azokkal „helyileg” is nagyon élesen szembekerült, magyarul tökéletesen beszélő bunyevácok, vagyis délvidéki katolikus horvátok voltak, a *Suboticke Novine* nevű hetilap és folyóiratuk, a *Rukovet* munkatársai. (Szerbeknek alighanem már akkoriban sem mertem volna ilyesmiről beszélni.) Igaz, ezek a fiúk is szerb környezetben és többé-kevésbé folyamatos szerb hatás alatt is éltek – még ha ennek netán nem is voltak kellőképpen tudatában –, mégis: a több mint kijózanító élmény alighanem csak az elkészerítő jelenkori tényeket erősítette tovább bennem. A makacsul továbbélő, Churchill megfogalmazta evidenciát, miszerint a hazugság félig már megkerülte a világot, amikor az igazság még csak a nadrágját húzza.

És felöltözködni máig sem sikerült.

A szerb lélek megértéséhez nem elégséges az olyan – különben meggondolkodtatóan éles elméjű – definíció, mint amit Hadzsicsnál olvashatunk: „...ki természetét ismeri és tud vele bánni: jóra, rosszra könnyen ráveheti. Általában józan-ság, takarékos-ság, a valláshoz, az ősi szokásokhoz és hagyományokhoz való ragaszkodás, de a megváltozott körülményekhez való alkalmazkodás is tapasztalható náluk. [...] inkább tapasztalatból, mint könyvből meríti ismereteit. Szereti a kényelmet, de meg tudja fogni a dolog végét is, mikor sürgős a munka, vagy érdekei úgy kívánják. [...] nagyon eleven érzéke van az ének és a költészet iránt, s ajkain a népdalok és egyéb költemények egész kincstára él.” Utóbbi kijelentést viszont érdemes kissé mélyebben megvizsgálni. Hogy a népdalok szövegeikkel-dallamvilágukkal mit és mennyit árulnak el egy-egy nemzeti közösség lelki alkatából: elég ha Veres Péternek vagy Csoóri Sándornak a magyar népdalok ízlés- és eszmevilágáról kifejtett, több mint meggyőző esszérezsleteire utalok. Amennyiben balladáink, siratóink, dalaink teljes kollekciója – népköltészeti-népzenei alkotásaink – a magyar lélek formáinak Lükő Gábor-i megjelenési változatait reprezentálják, nem egy esetben a kollektív tudatalatti nem egy és nem két jellegzetes elemét tükrözték: el kell fogadnunk ezt az evidenciát általános érvényű törvényszerűségek magyarázatául is. Amelyek az adott népközösség esetében félreérthetetlen tényeket: vágyakat, indíttatásokat, hajlamokat, ösztönöket, beidegződéseket, ősi szokások-rituálék meghatározta attitűdök

sorozatot illusztrálja. Sőt: reprezentálja, bizonyítja, nem is nagyon rejtetten élénk tárja.

A szerb népköltészet, amely a XIV. század végétől, a török hatalom balkáni előretörésének idejétől válik figyelemre méltó folklórrá, Rigómező után hősi énekek epikáján és családi-magánéleti gondok-örömök líráján túl egyben a közösségi közérzet és létállapot egyik meghatározó jelentésteveje is lesz. Alighanem abban is igaza van már többször idézett szerzőnknek, a dél-magyarországi szerbeket igen találóan jellemző Hadzsics Antalnak, hogy „a szerbek a legszebb szláv dialektust beszélik, mely zengzetességénél, dallamosságánál fogva igen alkalmas a költészetre és a dalra”. Am ha kissé szemügyre vesszük a *Divan je kiceni Srem* kezdetű – az eredeti népdalból később kissé „korszerűsített” műdallá is átváltoztatott s ily módon tovább népszerűsített – dal szövegét, érdekes következtetésekkel találjuk szemközt magunkat. A dal tulajdonképpen egyetlen szerelmes óda, forró, érzelmes vallomás egy tájegységhez. Ahhoz a Szerémséghez, amely a magyar középkor leggazdagabb és legkulturáltabb *színmagyar* vidéke volt, s amelyet a török hódoltsággal és az ennek nyomában beözönlő szerb migrációval a legelső teljes és tökéletes semmibe süllyedt magyar Atlantisszá vált. (A már Trianon előtt is – 1764 óta – Horvátországhoz, 1945 után pedig legnagyobb részben Szerbiához tartozó Szerémségben jelenleg nem egészen ötezer magyar él, igazi mélyszórványlétben, úgy öt perccel a teljes asszimilálódás előtt.)

A vágyott-irigyelt, a megszerezni-elhódítani akart – a kiszemelt – tartományt, a vágy titokzatos tájegységtárgyát a népi költészet először is állandó eposzi jelzővel ruházza föl. Ez az epitheton ornans a Szerémség esetében a „kiceni Srem” (pompás-pompázatos, díszes, virágos Szerémség) – a Bácska esetében (méltán) a „bogata (gazdag) Backa”...

*Divan je kiceni Srem, lepo je živet u njem
Sremica zdrava ko dren, sladak je poljubac njen
Srem, srem, srem, lepo je živet u njem
Kad sremac pođe na rad, da kopa vinograd
Ponese litricu, dve, sremice poljubime
Srem, Srem, Srem, lepo je živet u njem
Prošo sam selo i grad, nisam je našo do tad
A sada idem u srem,
možda je draga u njem
Srem, Srem, Srem, lepo je živet u njem*

Szabad magyar fordításban:

*A kies Szerémség gyönyörű, jó benne élni
Szerémi lányka tiszta, mint hegedű hangja, csókja édes
Szerémség, Szerémség, Szerémség, öröm vele élni*

*Mikor a szerémségi férfi indul szőlőt kapálni
Visz egy-két litrecskét, szerémségi lányka, csókolj meg
Szerémség, Szerémség, Szerémség, öröm vele élni
odahagytam falut, várost, oda se értem addig,
De már megyek Szerémbe, tán ott a kedves
Szerémség, Szerémség, Szerémség, jó benne élni*

Vélhetően errefelé lelhető fel Kosztolányi bácskai szülőföldjét plasztikusan felvillantó sorának motívummagyarázata is: „méreggel mart, fehér, virágos orcák./ Lánggal rikitó selymek, rác mennyország” (Ez a beteg, boros, bús, lomha Bácska). Amerre méreggel mart, fehér virágos orcák között „félve jár az úri kisgyerek”. Ahol „mérges virágok, nyiszlett emberek” találhatóak, s „egy távoli torony ferde lángolásba”. És ahol „nehéz aranypénz a lányok nyakán / mindegyik finom és halavány”.

Hamvas Béla azt írja, vannak bornépek és vannak pálinkanépek. Az előbbiekről – kimondatlanul a másik kategóriával összevetve – azt írja: ezeknek ritkán vannak úgynevezett világtörténeti becsvágyaik, és nem vették a fejükbe, hogy a többi népeket megváltásák, ha kell, puskatussal. És szabadrablással, tegyük hozzá... (Lásd „mortalóc” szavunk eredetét, különös tekintettel ennek nemzetiségi megfelelőire.)

A szerb lányok nyakában látható pénzdarabok össznépi jellegzetességére egy széparcú rókusi öregasszony, Doszlop néni látványának újbóli felderengésekor figyeltem föl ismét (Mira nyakán is volt, bár úgy emlékszem, csak egy-két darab), de akkoriban egyáltalán nem jutott eszembe, hogy a fénylő, izgalmas szépségű nyakékek különös elterjedtsége talán nem is egy különc öregasszony vagy a cicomákra különlegesen érzékeny déli tinédzser-lányok szeszélye csupán.

Lám: így közeledik a mennyország.

És íme, az érkező bosszú, a vae victis balkáni alakváltozata: a foglyul ejtett dicsőítse is fogságba esésének, bukásának dátumát. A legyőző ünnepe legyen a legyőzötté is: hivatalos ünneppé teszik november 25-ét. Azt a napot – 1918. november 25-ét –, amikor a szerbek Újvidéken megtartott Nagy Nemzetgyűlése úgy döntött, hogy az 1848–49-es emlékek nosztalgiái alapján általuk (és akkor még csak általuk!) Vajdaságnak nevezett dél-magyarországi régió csatlakozik a létrehozandó Jugoszláviához, amit ekkor még (1929-ig) Szerb–Horvát–Szlovén Királyságnak neveznek. (A szituáció gyanúsán emlékeztet a románság december 1-jei „nagy egyesülésének” Erdély elszakítását egy rögtönzött népgyűlés-félén önkényesen kimondott elhatározásához.) Ezen felül a tartományi vezeték május 15-ét is kiemelt napnak minősíti – 1848-ban ezen a napon a karlócai szerb nemzeti gyűlés kimondta a Szerb Vajdaság megalakítását, és harcot hirdetett a magyar államhatalom ellen – a napot többen az 1848–49-es magyar-szerb háború kezdetének tartják. Hasonló elgondolás jegyében nyilvánította (ún. isko-

lanap keretében) az állami és egyéb ünnepekről szóló 2011-es törvény – az oktatás nyelvétől függetlenül minden oktatási intézményben, tehát a magyar iskolákban is – kötelező megemlékezés napjává a szerbek védőszentjének, Szent Szávának napját (január 27.), amely a szerb szellemiség ünnepnapja (Dan duhovnosti). A november 25-ét Vajdaság napjává, hivatalos ünnepévé nyilvánító képviselőházi szavazás előtt – nemrégiben – a dolgot természetesen megvitatta a Magyar Nemzeti Tanács. Több mint tanulságos részletekkel és végkifejlettel. Egyedül Tari István költő, a történelmi VMDK maradványának, a ma is VMDK-nak nevezett törpe-tömörülés listájáról mandátumot nyert tanácstag nyújtott be sürgősségi indítványt az ügyben, kijelentve: november 25-e a délvidéki magyarság megalázásának és semmibe vételének napja volt, s egyik legnagyobb nemzeti tragédiánkat megünnepelni nemzeti önértetünket és méltóságunkat súlyosan sértő, elfogadhatatlan javaslat. Hajnal Jenő MNT-elnök azzal indokolta Tari indítványának elutasítását, hogy elfogadása esetén a délvidéki magyarok ezzel meghíúsíthatnák a magyar ünnepek, március 15., augusztus 20. és október 23. tartományi szintű megünnepelésének lehetőségét... Hogyan is írta *A magyar apokalipszis*ben Csoóri Sándor a hóhérkirály Ferenc Józsefet pár évtized múltán konyhai arcképeken dicsőítő („a mi jó királyunk”) jelensége kapcsán? „Ilyen háromszázhatvan fokos nyaktekerést csak egy tudat nélküli néppel lehet elkövetni!”

Persze az igazán súlyos, az igazán letaglózó eredő és magyarázat: 1944–45. Amikor – éppen Tari Istvánnak egy réges-régi, e sorok írójának 1991-ben adott és a *Hitelben* megjelent interjúja szerint „csak az számított jó magyarnak, akinek a szája tele volt sárga földdel”. A visszacsatolásért járó bosszú. A visszacsatolás, ami persze kizárólag Horthy-fasiszta megszállásnak nevezhető. Ha úgy vesszük, az ezért kiszabott vérbosszúbüntetés, az iszonyatos mészárlás végső soron semmi egyéb, csak a régi mondás beteljesítése: „osvetitu se, ma se ne posvetio” – bosszút állok, még ha nem üdvözülök is. És az ezután következő sunyítás-lapítás-tudatvesztés-asszimilálódás végoka, Tari szavaival: „a Délvidék túlélő magyarjai úgy akarták megvédeni gyermekeiket a biztos pusztulástól, hogy mindarról, ami az azonosságtudatot jelentette volna, eleve lemondtak. Nem akarták, hogy a gyerekeik meghaljanak.” Igen: ki akarja, hogy a gyereke meghaljon? Már akkor inkább én. Ha meghajolva, ha megalázkodva, ha magamat elveszítve is...

Ilyen iszonyú dilemmák közepette nem természetes vajon a vegyes házasságok tömkelege? Hogy a magyar lányok mellé apaként kerülő Radovanokkal és Milanokkal kötött házasságokból született gyermekek csak a szerbséget szaporíthatják...?

Valamikor a kilencvenes évek első felében, az MDF-kormányzat és a javában dúló ún. délszláv (értsd: szerb–szlovén, szerb–horvát, szerb–bosnyák, szerb–albán stb., a nem kívánt törlendő) háború idején Budapestre látogat Vuk Draskovic, a szerb ellenzék egyik vezetője. Igen nagy kár, hogy szélesebb körben nem ismert az a rendelkezésünkre álló forrás, amelyben a vendéglátókkal és a delegációval tolmácsként végig együtt levő, ekkor már Magyarországon élő kiváló délvidéki magyar prózaíró, Apró István adja közre megélt vonatkozó tapasztalatait. (A Balkán tegnap – in *A Magyarkanizsai Írókötet antológiája*. Magyarkanizsa, 2008, Cnesa Oktatási és Művelődési intézmény.)

„Draskovic harsány és fölényes. Megszokta, hogy ő a figyelem központja, minden szava, minden mozdulata a közönségnek szól. Az, hogy a különben lenézett Magyarországra jött, és végeredményben segítséget kérve, remélve, csak fokozza benne a fejedelmi pózt. Vegyes érzelmek kavarnak benne, de a tartás csak jól jöhet, mutassuk meg nekik! Szárnysegédje már óvatlanabb: amikor a Váci utca környékén kiszállunk a kocsiból, őszintén megdöbben: 'Oda nézz! Hisz ez maga a Nyugat!' Gazdája vet rá egy szigorú pillantást, mire elhallgat, de a gyermeki ámulat továbbra sem tűnik el a szeméből, amíg a belvárosban sétálgatunk... Draskovic azonban végig megőrzi fejedelmi fölényét, úgy jár-kei Budapesten, mint valami király, aki távoli provinciáját kegyeskedik meglátogatni. Döbenten tapasztalom, hogy ennek megfelelően is fogadják. Itt bejön ez a balkáni büszkeségfigura, mert senki nincs rá felkészülve... Draskovic a közös ebédeken, de még a tárgyalásokon is folyton 'madjaricás' viccekkel szórakoztatja a társaságot. Fogcsikorgatva fordítok, mindenki röhög. El kellene magyaráznom, hogy a 'madjarica' szerb nyelven szó szerint ugyan magyar nőt jelent, de némi fogalmi többlettartalma is van... (madjarica=magyar kurva – D. L.) Sápadok és izzadok. Még jó, hogy rajtam kívül senki délvidéki nincs a teremben, egymás előtt még égetőbb lenne a szégyen. Vuk úr nyilván imponálni akar vendéglátóinak, hogy mennyire járatos a két nép kulturális együttélésének ügyében. Legalábbis ezt szeretném hinni. Ha egyszer Vuk úr eljut a Tisza-mentére, és előhozakodik ezekkel az élcekkel, előkerülnek a bicskák. Itt önfeledten röhögnek. És máris mondja a következőt: a madjarica felmegy Belgrádba, hogy elszegődjön cselédnek. Megállít egy urat a városban, és kérdezi, merre van a Car Lazar utca. A férfi látja, kivel van dolga, ezért nem mondja meg, hogy éppen abban az utcában állnak, hanem azt javasolja, hogy kedves kisasszony, jöjjön fel vele a lakására, mert ott van egy Belgrád-térképe, azon majd megnézik. – Jaj fiatalúr, hagyja el, engem azon a térképen ma délelőtt már háromszor megb...tak!”

Egy, egyetlen egy mondat külön, újfent megjegyzendő, figyelmünkbe ajánlandó. Úgy is, mint a szerb karakter egyik, kellőképpen nem észrevett-érezélt, lényegi, meghatározó momentuma. „A tartás csak jól jöhet, mutassuk meg nekik!”

Ez az. Pontosan erről van szó. Több száz éve immár. Balkáni módra.

Nekünk is csak jól jöhet. Legalább egy kicsit.

A szerbekkel évszázadok óta együtt élni kényszerült délvidéki magyarságról könnyen megállapítható, hogy minden más magyar népcsoporttól jócskán különböző módon jellemző rá a hagyományos magyar népi szemérmességet bizony elég furcsa megvilágításba helyező, meglepő szabadszájúság. Nem tudni, vajon a délvidéki tájszellem általános, mulatós-bohém jellegének kulináris jellegű szemléletéből vagy „csak” az együttélés szükségszerű hatásaiból alakult ki mindez – hajlanánk a második feltevés elfogadására –, annyi mindenestre tény: érett, komoly parasztasszonyok és magasan képzett értelmiségiek egyaránt magától értetődő természetességgel ejtenek ki gyakran olyan szavakat és kifejezéseket, amiket mondjuk Erdélyben vagy akár az anyaországban hasonló társadalmi helyzetű vagy iskolázottságú ember sokkal nehezebben venne a szájára. És mindennek egyértelműen szerb nyelvi megfelelői vannak, az átvételek több mint nyilvánvalók. (Afféle „másodlagos asszimiláció”?) A szerb nyelvben a jelentéstartalomtól szinte független, szinte semleges-formális, ugyanakkor baráti-kedveskedő megszólítás: „jebes-li nesto?” (b...l valamit?) – és ennek több variánsa. A magyarok szélteben-hosszában, megfelelő szemantikai-értelmi helyzetben használják a „boli me kurac” (fáj a f...om) idiómát, méghozzá a szerbben ennek tökéletesen megfelelő „mit törődjek veled, nem az én dolgom, hagyjanak engem ezzel békén” értelemben. De vannak teljességgel önálló – az átvétel után jócskán „testre szabott” – darabok is, csakis a Délvidék magyarságára jellemzőek. Ilyen a „föl vagyok zaklatva” értelmében igen gyakran használatos „föl vagyok b...ódva”, vagy az „ugyan, ne marhászkodj!”-nak megfelelő „ne b...kódj!” A sort még több helyi értékű gyöngyszemmel lehetne folytatni...

Vajon mit, mennyit árul egy nép mélyebb lelkiségéből a finoman fogalmazva is igen erőteljes szabadszájúság? A szerbség kiválasztottság-tudatához („nebeski narod”, mennyei nép, mondják magukról) az erő és a fegyver kultusza (jó nő=puska) legalább annyira nélkülözhetetlen, mint a harcos, vitézi tudat, az „ellenállunk az egész világnak” az 1999-es NATO-bombázások idején újlag felmelegített, hatékony jelmondata. És persze a szintúgy nagy hagyományokkal rendelkező Nyugat-ellenesség és az ehhez kapcsolható pánszláv érzelmi elfogultság által táplált xenofób idegengyűlölet, amit a kilencvenes évek háborús pszichózisának egyik kedvelt mondata világít meg kellőképpen: a szerbek a szerbeket szeretik... A magyarok meg 1956-ban menekülteként kerültek a vágyteljesítő gondolkodás betetőződéseként általuk Vajdaságnak nevezett Délvidékre...) Innen pedig már csak egyetlen lépés – vagy annyi sem – az, „ahol egy szerb sír van, az Szerbia” nagyszerb-sovén ábrándkép-lenyomata, amibe Pécs és egész Baranya (olykor az egész Dél-Dunántúl, a Balaton déli partjáig), plusz Északnyugat-Bácska (Jánoshalma–Jankovac, Mélykút–Malukit stb.) – no meg akár Szeged (Segedin) is belefér...

A szerb otthontalanság-érzet, vélhetnénk, Koszovó elvesztése óta kiteljesedett. Ki kell ábrándítani a kombinálókat: ez a kollektív közérzetelem sokkal időtle-

nebbül, sokkal generálisabban van jelen – úgy, hogy átfogó jellege olykor bizony kimondottan szuggesztív, nagyhatású, magas művészi színvonalú nagyepikai alkotásokban ölt testet. Amelyek alighanem világirodalmi összehasonlításokban is megállják a helyüket.

Az a mindössze 26 esztendőes íróember, aki 1929-ben Belgrádban megjelenteti nagyszabású történelmi regényének első kötetét, a maga életútjában majdnem pontosan ugyanúgy jelképezi népe egyik legjellemzőbb karakterjegyének megannyi részletét, mint szerb írói mivoltában – egész életművében. A mű címe több mint beszédes: *Örökös vándorlás*. E mondatokkal kezdődik: „Végtelen kék kör, benne csillag. Vándorlások. Mindig voltak, örökké lesznek is. Mint a születések. Vándorlások vannak. Halál nincs!” Milos Crnjanski a magyar Alföldön, Csongrádon látja meg a napvilágot, ősei a XVII. századi, a török elől folyamatosan északra tartó nagy szerb vonulással érkező telepedtek meg a Bánságban – vezetéknevüket is minden valószínűség szerint Csernyéről kapták. (Van Magyar- és Szerb-, Ráccsernye egyaránt.) Édesapja, az igazi déli bohém kártyás-italos-könnymű, sokat mulató és sokat politizáló Toma hódmezővásárhelyi iskolák és bánsági jegyzősködés után kerül Csongrádra, majd a família Temesvárra költözik, Crnjanski gondtalan-derűs gyermek- és ifjúkora a Béga partján telik el. Szerb elemiben tanul, majd a piaristáknál érettségizik. Innen Fiuméba kerül, a szarajevói merénylet híre Bécsben éri, a világháború alatt megjárja Galiciát és az olasz frontot, később Zágráb és – már 1919 tavaszán – Belgrád következik. És úgy tűnik, ekkorra ér igazán „nemzeti révbe” az ifjú költő, akinek verseit ekkor már évek óta közlik a lapok. Az ekkorra már csúcspontjára jutott nagy délszláv nemzeti felbuzdulás sodrásába is ez idő tájt kerülhet – alighanem jelentős hatást gyakorol rá ekkori egyik legjobb barátja, bizonyos Petar Dobrovic – Dobrovics Péter –, a festő, aki nemsokára, 1921 augusztusában a hírhedett és kérészéletű (alig hat napig fennállott) – valójában az ekkor már 33 hónapja megszállt Pécs és Baranya végleges Jugoszláviához tartozását előkészíteni kívánó – Pécs-Baranyai Szerb–Magyar Köztársaság vezetőjeként vonul be a közös históriába... Mindenesetre Crnjanski második megjelent kötetének pedig már ez a több mint sokat mondó címe: *A szent Vajdaság* (Sveta Vojvodina).

Az igazi áttörést persze a már említett *Örökös vándorlás* jelenti: ebben a regényben e földönfutóvá lett, világgá ment, új hazát kereső szerbség kétségbeesett vergődése áll előttünk – egy olyan néptöredék bemutatásán keresztül, amely menekülésnek nevezhető Oroszországba településével egyszerre éli meg a kényszerűen elhagyott szülőföld állandó, gyötrő kísértését és a hontalanság kilátástalanságát. Hogy mennyire szerb sorsvázolatnak, szinte végzetszerű elrendeltetésnek érzi ez a Balkánon szinte szokatlanul-idegenül („magyar”? közép-európai?” módon) mélynek és érzékenynek minősíthető alkotás a vándorlás tényét: igazából a jóformán azonos motívumrendszerre épülő – és vitán felül a Crnjanski-életmű csúcának számító – nagyregény, a magyarul 1974-ben megjelent *London regénye* (*Roman o Londonu*) bizonyítja. Az „orosz szál” itt nemcsak megjelenik, de főszereplővé is válik: az egykori cári tiszt, Rjepnyin és fe-

leségének szívszorító története a félelmetes szuggesztivitással ábrázolt negyvenes évekbeli Londonban kifejezetten jelentékeny világirodalmi szerzővé avatja az örökös vándorlás népének íróját. Itt, ezen a ponton válik szét és forr össze egy magasabb rendű egységbe a szerb (áttételesen: délszláv–szláv) és az egyetemleges emigrációs tudat, valamint az örök emberi elhagyatottság, a hontalanság és az állandósult kiszolgáltatottság, az örökös vándorlás és a magányos „világba vetettség” tragikus szépsége és irtózata. A *London regényében* Crnjanski olyan emlékezetesen szuggesztív miliőt teremt, hogy ott didergünk, toporgunk, szorongunk és csavargunk a rideg, értetlen és feneketlenül „British” londoni utcákon, Mill Hill fényévnvi távolában a Piccadillytől és a Leicester Square-től, rázódunk a metrón, és szívből átéljük Rjepnyin szavait: „...az angol a leghallgatagabb nép. Hallgatnak, miközben London felé utaznak, és hallgatnak Londonból hazafelé menet. A vonaton, a föld felett és a föld alatt egyaránt, mindenki hallgat, senki sem fecseg, senki sem kérdezősködik. Csak ülnek mereven a helyükön. Mint a viaszbabok. Csak akkor váltanak egy-két szívélyes szót, amikor valamelyikük leszállni készül. Akkor még segítenek is egymásnak. Le segítik egymás csomagját. Talán örülnek, hogy ezek után kevesebben maradnak? [...] Az azonban nem igaz, Nagya, hogy arrogánsak. Csak az úgynevezett 'felsőbb' osztály arrogáns. [...] A háború után annyi, de annyi idegen jött Londonba. Örökre. Ezért vagyunk olyan nemkívánatosak, Nagya. Meg kell szoknunk azt az érzést, hogy egyes-egyedül vagyunk, sehol senkink, senki sem érdeklődik felőlünk, senki sem hederít ránk, ennyi millió ember között, senki. El tudja képzelni ezt a magányt? Körülöttünk házak, utcák, robogó vonatok, asszonyok, emberek nevetnek, sírnak, szeretkeznek, eső esik, köd, most meg hó is, mindenütt annyi kikötő, annyi érkező és induló hajó, de felőlünk senki sem érdeklődik.” A hontalanság megalázó valóságát éppúgy átéljük és megszenvedjük ebben a rendkívüli hatású írásműben, mint az egyedüli nagy vigaszt: a memorizált hazát a szülőföld foszladozó emlékképein keresztül, ahogyan Vujicic D. Stojan írja – bizonyos szomorkás megnyugvást. Mint amikor Rjepnyin a május elsejei moszkvai díszszemlét nézi: „a minap láthatta a Vörös Hadsereg felvonulását, a moszkvai Vörös téren. A Kreml előtt. Először mérgesen felmordul a gondolatra. De aztán eszébe jut, amire már akkor felfigyelt, hogy a felvonuló csapatok díszlépése pontosan olyan, mint a cári ezredeké volt annak idején. Önkéntelenül is elmosolyodik. Elégedetten. Jóleső borzongás fut rajta végig, a lába ujjától a fejéig. 'Ugyanaz a lépés!' [...] Mintha valaki valóban menne előtte és mellette, a lépte, anélkül, hogy akarná, mindegyre szilárdabb, ütemesebb, és mintha kiáltoznának is mögötte, sokan. És lépkednének, feszes léptekkel, a halottak is. A régi, orosz vezényszóra.” Felkavaró, felemelő és megindító egyszerre. Ennél többet valamirevaló prózaíró egykor és ma – és a közelebbi s távolabbi jövőben – aligha mondhat magáénak.

Szónoki lehet a kérdés: ilyen szellemi teljesítmények ugyan hogyan férnek meg a balkáni és a „mélyszerb” valóság nem egy és nem két elemével? Megférnek, tehetnénk hozzá lakonikusan, ha... , ha nem kéne hangsúlyoznunk, hogy a törökösen – zaccal az alján – főzött kávé, a hagymás-húsos nagyszerb öntudat, no meg a sligovica, vagyis a többnyire szilvából készített „rakija” permanens bódulatának illategyvelegéből előttünk bontakozó alakok kontúrjai – akár boszszúra is készülődve, így üdvözlés előtt – igenis meghatározóak a múlt s a jelen történéseinek tudomásulvételekor. Ahogyan a szerb néphitben a *vukodlak*, vagyis a sírjából kijáró gonosz lélek, a sírban nyitott szemmel, merev nézéssel alvó vámpír, hideg vérrrel az ereiben, holdtöltekor elhagyja nyughelyét, és ellátogat az élőkhez: ugyanígy kísért, járogat el hozzánk mindaz, amit Zenta és 1944, a magyar történelemben évszázadokon át tartó, népnyelven – aligha véletlenül – rácjárásoknak nevezett szörnyűségek, a vérbosszú és a balkáni mentalitás együttese jelent. Mi meg – mégis vagy ezzel együtt is, végső soron, sajna, mind egy – együtt járjuk a közös közép-európai táncot, mint a szerbek a kólót, nagyjából olyaténképpen, ahogyan a néprajzi leírás fogalmaz: „férfiak és nők összefogódnak körben, dudaszóra háromszor balra, egyszer jobbra lépve haladnak, és különféle kolo-dalokat énekelnek. Összefogódzott férfiak közé fehér kendővel övezett nők állnak. Előtáncos (kolovodja) vezetése alatt az egész táncoló társaság egy füzérré válik, majd lassanként egész koszorúvá fejlődik.”

Szabó Ottó: Elmélkedés (olajfestmény, 70x50 cm)